

MŰHELY

„Átnevezett” középkor

A középkori Magyarország településatlasza, avagy középkori helyek és nevek 21. századi forrása

1. A középkori Magyarország településatlasza. A figyelemre méltóan szép kiállítású kötet (a továbbiakban KMTA.)¹ 2022-ben, az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójáról megemlékezve látta meg a napvilágot. A méretében is tekintélyes mű gerincét az a 64 db kétoldalas, 1 : 200 000 méretarányú térkép jelenti, amely a teljes ismert középkori településhálózat megjelenítését vállalta magára. Egyidejűleg a világhálón is elérhetővé váltak a településtérképek nagyítható módon,² elektronikus névmutatóval, továbbá a teljes kötet is lapozgatható formában.³

A kiadást a Magyar Corvin-lánc Testület tette lehetővé. A kötetet a szerkesztőbizottság elnökeként a kartográfusként méltán elismert KLINGHAMMER ISTVÁN akadémikus jegyzi, főszerkesztőként pedig az ugyancsak kartográfus FARAGÓ IMRÉT jelöli meg a kötetet. Meg kell jegyeznünk már az elején, hogy a népes közreműködői gárdából feltűnően hiányoznak azoknak a tudományterületeknek a képviselői, amelyek egy középkori tematikájú és földrajzi neveket a fókuszba helyező kiadvány esetében elengedhetetlenek lennének, így a középkori történelem, az oklevéltan és a paleográfia kutatói, illetve olyan nyelvészek, akik az ómagyar nyelvtörténet és a névtan területén szolgálhattak volna tanácsokkal.

A munka volumenét a puszta számadatok is kiválóan mutatják: a 22 667 település mellett a közel 1000 várral és 500 kolostorral együttesen több mint 24 000 hely adatainak rendezése történelmi, földrajzi és nyelvi szempontból – a források egyenlenségét is tekintve – történeti földrajzunk jelentős mérföldkövei sorába helyezhette volna a művet.

A méretarány jó választás, az olvasó az igazán sűrűn teleírt lapokon is eligazodik, pedig nem ritkán ötvennél is több megírás esik a fokháló egy szélességi és hosszúsági értelemben is 10 fokpercet lefedő négyszögére. Hangsúlyos részei a kötetnek az 1 : 2 000 000 méretarányú, a történelmi Magyarország egészét és közvetlen környezetét bemutató térképek is. A térképek széles skálájú, aprólékosan kidolgozott finom színezéssel adják vissza a domborzati és vízrajzi viszonyokat. Tizennégyféle tipográfiai megoldás különíti el a települési, igazgatási, táj- és vízrajzi jelkulcsi elemekhez kapcsolódó megírásokat, ezek öt színnel is gazdagítva rendkívüli mennyiségű információt tárnak elénk. A betűméret a táj- és vízrajzi nevek esetében igazodik a denotátum nagyságához. A felszín kidolgozott megjelenítését olyan méretarányú történelmi tárgyú térképlapokon, amelyek az összes település feltüntetésére alkalmasak, a kötet fő erényei

¹ A külső címlapon a kissé eltérő A középkori Magyarország településeinek atlasza cím áll, azonban a belső címlapot, az internetes oldalt és a hivatkozásokat figyelembe véve a művet a fenti címen tárgyaljuk.

² <http://www.corvinlanc.hu/kmta> (2023. 11. 05.)

³ <http://www.corvinlanc.hu/sites/default/files/konyvek/atlasz> (2023. 11. 05.)

között tarthatjuk számon, hiszen a fizikai térnek, a megtelepedésnek és a településhálózat kialakulásának a legelemibb összefüggéseit tárja fel. Bízást kijelenthetjük tehát, hogy ebben a tekintetben előremutató és hiánypótló kötetet tarthatunk a kezünkben, még akkor is, ha a magyar középkor teljes öt évszázadát tekintve a természetföldrajzi tényezők változásai is figyelmet érdemelnének.

Az atlaszok általában olyan komplex művek, amelyeknek egy témakör vonatkozásában a szemléltetés az alapvető funkciójuk, elsősorban a műfajnak nevet adó térképekkel. Az ilyen köteteket szokás továbbá ellátni más illusztrációkkal és olyan segédanyagokkal, táblázatokkal, információs panelekkel is, amelyek segítséget nyújtanak a térképi tartalom értelmezéséhez, és kiegészítik a témakört a nem vizualizált, de fontos adatokkal (ilyenek lehetnének például egy településtörténeti atlaszban a kronológiai táblázatok, a vármegyei és egyéb államszervezeti egységek településeinek, kolostorainak, várainak száma, kimutatások a területváltozásokról, a nemzetiségi és a népsűrűségi viszonyok megközelítő bemutatása stb.). Ez az atlasz ilyeneket nem tartalmaz, viszont több tanulmányjellegű fejezetet találunk benne, melyek többsége magát a művet megalapozó kutatásokat és megoldásokat mutatja be.

A kötet nem tartalmaz névmutatót, helyette az elektronikus felületre irányítja az érdeklődőt. Ott egy kiválóan működő, gyors és azonnal a találat térképi helyére ugró szolgáltatást kínálnak, sőt akár le is tölthetjük az állományt.

A kötet két nagy egységre tagolódik. A középkori Magyarország című első nagy fejezet célja szélesebb földrajzi és történeti kontextusba helyezni az atlasz fő témáját (11–37). Itt nyolc darab 1 : 2 000 000 méretarányú kivágotat találunk a Kárpát-medence egészéről és annak közvetlen környezetéről. Ebből hat egy-egy évszázadról ad áttekintő képet, egy a 9. század növénytakarót, egy pedig a korabeli táj- és vízrajzot mutatja be. A középkori Magyarország települései című második rész tartalmazza a településtérképeket, illetve annak a névrajzát megalapozó tanulmányokat (39–195).

Írásunk többnyire a kötet által felállított sorrendben veszi górcső alá az eredményeket, illetve azokat a körülményeket, amelyek valójában távolabb visznek a cím által ígért céltől, nevezetesen hogy átfogó és a vizuális hatások által maradandóan jobb képet kaphasson az olvasó a középkor Magyarországról.

2. Történeti földrajz és az atlasz által sugallt kép. Az első, a középkori Magyarország egészét bemutató térképlapokat tartalmazó fejezethez KLINGHAMMER ISTVÁN adott bevezetést Demográfiai háttér a középkori Magyarországon címmel (12–21). Az áttekintés azonban mintha inkább ellensúlyozni kívánná azt, hogy a következő térképlapok valójában érzéketlenek az alapvető demográfiai folyamatokra, s jobbára a közigazgatási szervezet változásait mutatják be. Például a tatárjáráskor megsemmisült, majd német telepesek által új életre keltett Fertő melléki város ugyanúgy *Fertőfőszombathely* (1209: *Villa Sumbotheil*) néven szerepel a 12. századot, mint az 1526. évi állapotot bemutató térképlapon, holott a tatárjárás után már csak a mai *Neusiedl* névnek a korabeli írásváltozatai tűnnek föl, egy kivétellel (éppen a *Fertőfő* előtag egyszeri megjelenésével). Fordított esetként a szepességi szászok alapította városra már a 12. századra megelőlegezik a magyar *Késmárk* alakot. Ami a demográfiai viszonyokról írt fejezet tartalmi részét illeti, a kötetben egyedülként angolul is közölt tanulmány lényegében a korábbi szakirodalomban talált adatokat igyekszik összefésülni. Ez olykor önmagában is elmentmondásra vezet, hiszen például GYÖRFFY GYÖRGY és KRISTÓ GYULA az Árpád-kori népesség alakulásáról gyökeresen eltérő nézeteket fejtett ki. Ezeket az elmentmondásokat KLINGHAMMER csupán rögzíti, de nem oldja fel, így az olvasót is bizonytalanságban hagyja. A lábjegyzetek alapján a legkésőbbi felhasznált irodalom 2003-ban jelent meg. Pusztán ez

a tény nem lehetne kritika tárgya, csakhogy a középkori Magyar Királyság népességéről éppen az utóbbi húsz évben több tanulmány is megjelent, például az idézett KUBINYI ANDRÁSTÓL is (KUBINYI–LASZLOVSZKY 2008) vagy a történész recenziótól a 2010-es években (F. ROMHÁNYI 2015, 2018). Ezek az atlaszban található, mára már rendkívül elavult képet jelentősen átalakíthatták volna. Mindemellett található a szövegben néhány olyan kijelentés is, amely szakirodalmi hivatkozással nehezen volna alátámasztható – nincs is lábjegyzetelve. Ezek közé tartozik például a III. Béla jövedelemjegyzékével kapcsolatos mondat, amelyből az derül ki, hogy a magyar király jövedelme úgy volt Európában a legnagyobb, hogy alig maradt el a francia és az angol király jövedelmének az összegétől. Ez egészen biztosan nem állja meg a helyét, történész nem is írt ilyet. Sőt a történészek egy része – például a forrás elemzését közreadó ifj. BARTA JÁNOS és BARTA GÁBOR (1993) – még azt is nehezen hitte el, ami pedig vélhetően valóban igaz volt, hogy III. Béla jövedelme nem sokkal maradt el az angol királyétól, és ezzel Európa harmadik leggazdagabb uralkodója volt.

Az atlasz egésze nemcsak a földrajzi nevek használata miatt kritizálható, hanem az általa közvetített történeti kép miatt is. A bevezető részben található áttekintő térképek ebből a szempontból különösen problematikusak. Ezek közül mindjárt a legelső a középkori Magyar Királyságot és – a jelmagyarázat szerint – autonóm részeit úgy ábrázolja, mintha annak területe az ezredforduló és a 16. század eleje között nem változott volna (11). Sehol egy évszám, sehol egyetlen halvány utalás bármiféle változásra. Különösen megkérdőjelezhető a Dunától és a Szávától délre elterülő bánágoknak az ábrázolásmódja. A színhasználat azt sugallja, hogy e területeket a szerzők a középkori királyság integráns részeinek tekintik, noha ez történeti források alapján egyértelműen cáfolható. Egy összefoglaló térképnek éppen az volna a célja, hogy színezéssel, alkalmasint kiegészítő információk, például évszámok feltüntetésével vagy a határok differenciált jelölésével jelezzék az esetleges változásokat is, különösen akkor, ha hosszú, több évszázadot felölelő időszakot kívánnak egy térképen ábrázolni.

Még ennél is sokkal súlyosabb gondok vannak azzal a hat áttekintő térképpel, amelyek a Magyar Királyság fejlődését mutatják be évszázadonkénti bontásban (26–37). A térképek készítői egyrészt bevallottan valamiféle rekonstrukciót kívántak ábrázolni, s ezt az első három áttekintő térképen jelezték is, mondván, hogy a térképeken a későbbi századokban betöltött szerepkör és jelentőség alapján visszakövetkeztetve tüntettek fel településeket, függetlenül azok első írott említésének korától. Bár nem teljesen ördögtől való az írott források valamifajta kiegészítése a korai századokra vonatkozóan, figyelembe lehetett volna venni például a régészeti adatokat, mivel a pusztá spekuláció ebben az esetben (is) nagyon félrevezető. A készítők ugyanis abból a feltételezésből indultak ki, hogy a Kárpát-medencében és környezetében a középkorban nem volt változás az egyes régiók relatív helyzetében, nem volt valódi következménye a betelepülők érkezésének, és nem kell számolni a belső migráció településhálózatra gyakorolt hatásával sem. Márpedig a helyzet az, hogy a népesség növekedése és térbeli elhelyezkedésének a változása, illetve ezek következményei nyomot hagytak a településhálózaton, annak hierarchiáján is. Egyebek mellett ezért tévedés a 13. század végén alapított Kassát egy 11. századi állapotot bemutató térképen ábrázolni, nem beszélve az először 1459-ben említett Bukarest felbukkanásáról ugyanezen a térképen, ráadásul egy teljesen fiktív *Bokord*⁴ alakban (27). Hasonló problémát a többi térképlapon is jó néhányat lehet találni: a 12. századi térképen például Kecskemét és Halas szerepeltetése erősen megkérdőjelezhető (28), miközben Rogerius

⁴ Dőlt félkövér betűtípussal a továbbiakban az atlasz térképein megjelenő, forrásokkal alá nem támasztható településneveket emeltük ki.

mesternek a tatárjárásról szóló beszámolójában kiemelten fontos helyként szereplő Tamáshidát egyik lapon sem tüntették fel.

Más elgondolás állhatott a határok és a közigazgatási egységek feltüntetésével kapcsolatos döntések mögött. A 11. századi térképen (26–27) több olyan megoldás is található, amelyeknek forrásadata minimum kétséges. Az egész térképet optikailag uralja egy olyan vastag, folytonos narancssárga vonal, amely a jelmagyarázat szerint a „Szent István ellenőrizte terület határa”. Maga a kifejezés is zavarba ejtő: nem derül ki, hogy a térkép készítői milyen jellegű ellenőrzésre gondoltak (katonai, gazdasági, netán politikai kontrollra kell-e gondolni), ráadásul a vonal által határolt terület a térképkiadvány három oldalán kisebb-nagyobb mértékben – a keleti oldalon úgy tűnik, igen nagy mértékben – túllóg a térképlap szélén, ezáltal azt sugallva, hogy Szent István uralma a kelet-európai sztyeppe egy nem elhanyagolható méretű részére is kiterjedt. Ez azonban semmilyen korabeli forrással sem támasztható alá. Fontos hangsúlyozni, hogy ha egy adott területről egy középkori uralkodó ismeretekkel rendelkezett (amint ez István király esetében okkal feltételezhető), illetve az ott élőkkel diplomáciai kapcsolatokat ápolta, az semmiképp sem jelenti, hogy ezeken a területeken jelentősebb befolyással, netán valamiféle hatalmi pozícióval rendelkezett volna. Ezzel a nagyvonalúsággal szemben egyenesen érthetetlen, hogy a Székelyföld nagy része és az Északi-Kárpátok (a későbbi Árva és Liptó vármegyék, illetve a Szepesség északi fele) miért rekesztődött ki Szent István államából. Ezeken a területeken vajon milyen politikai fennhatóságot vagy ellenőrzést feltételeztek a szerzők? Hasonló narancssárga, bár kétségekívül kevésbé domináns vonal jelzi a 14. századi térképen I. (Nagy) Lajos király országának nyugati határát. Ez közvetve azt sugallja, hogy a többi égtáj felé nem jelezhető a határ, minthogy Lajos országa mindhárom irányba a tengerig terjedt. Ez kimondva-kimondatlanul nagyrészt egybevág a 11. oldalon közölt térkép vizuális üzenetével, és történeti szempontból legalább annyira aggályos is.

Jóllehet a vármegyéket bizonyos óvatossággal kezelték a térképszerkesztők, és feltételeztek határaikat szaggatott vonallal jelezték, furcsaságokat itt is találhatunk. Nem tudni például, miként vált Karakó és Kapuvár egy-egy vármegye névadójává, ahogy az sem világos, hogy mi indokolta a korai Visegrád vármegye egészen szürreális alakját. Bodrog vármegye vélhetően KRISTÓ GYULA okfejtése⁵ miatt nem éri el ezen a térképen a Tiszát, miközben a 12. századi térképlapon már GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának hatását láthatjuk (Gy. 1: 203, 701, 887, valamint a belső borító összesítő térképe). A vármegyék területe valóban változott az évszázadok során, de Bodrog megye esetén, többszöri átalakulása nem tűnik indokoltnak. A megyehatárok megrajzolása máshol sem problémamentes. Apróságnak tűnhet, de történetileg téves Gyula Békés megyébe helyezése. Ebben az esetben ráadásul egy egészen sajátos, bár kivételesnek azért nem mondható helyzet alakult ki, Zaránd és Békés megye határa ugyanis Gyulán keresztül húzódott: a település nagyobbik része Zarándhoz, a kisebbik, északnyugati része pedig Békéshez tartozott. Zaránd megye határa máshol is problematikus. A megye déli részén, Lippához közel minden térképlapon látszik egy nyúlvány, amely egészen a Marosig ér. A területet ábrázoló részletesebb (42.) térképen ez a rész valamivel kisebb, és itt természetesen az is kiderül, hogy Kalodváról és néhány környező településről van szó. Ezek ENGEL PÁL térképe (2020) szerint is Zarándhoz tartoztak a késő középkorban, az Árpád-korban azonban még Arad megye részét képezték, ennek megfelelően megtalálhatók GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori földrajzának első kötetében is. Itt jegyezzük meg, hogy a kalodvai pálos kolostor a Maroshoz jóval közelebb, a mai Ópálos közelében volt.

⁵ KRISTÓ (2003: 139) amellett érvelt, hogy Szeged eredetileg nem Csongrád, hanem Bács vármegyéhez tartozott, utóbbi tehát a 11. században szerinte elzárta Bodrog vármegyét a Tiszától.

Az egyes térképlapokon ábrázolt időszak meghatározása is gondokat okoz. A 11. században például a Magyar Királyságnak területi vesztesége és gyarapodása is volt. Szent István ugyanis a sógorával, II. Henrik császárral való jó viszony következtében hátrébb vonta a gyeptűt, és kiürítette a Bécsi-medencét (a 26. oldalon ennek még nincs nyoma), a század végén viszont Szent László kiterjesztette a hatalmát Szlavóniára (és Horvátországra), és megszervezte a zágrábi püspökséget (a térkép ezt, illetve egy ehhez hasonló állapotot ábrázol is az említett 26. oldalon). Mindezzel csupán annyi a probléma, hogy a két említett terület egyszerre nem tartozott a magyar király uralma alá, ellentétben azzal, amit a térkép sugall. Ebben az esetben egyértelműen el kellett volna dönteniük a térképkészítőknél, hogy melyik állapotot kívánják a térkép fő rétegeként megjeleníteni, a másikat pedig vagy el kellett volna hagyni, vagy – ha mindenképp ragaszkodni akartak a megjelenítéséhez – eltérő színezéssel és felirattal kellett volna ábrázolni. Azon már szinte meg sem lepődünk, amikor a Dráva és a Száva közti területen olyan települések sorát látjuk feltűnni, amelyek a 13. század előtt nemigen keletkezhettek. Nemcsak arról van szó, hogy nincs korábbi említésük, hanem arról is, hogy régészeti leletek sincs korábbi nyomuk. Az a néhány viszont, például Lobor, amelynek valóban van 11. századi rétege, nem jelenik meg a térképen.

A fentebb röviden már említett és a későbbiekben példákkal még bővebben adatolt névhasználati problémák mellett van gond bizonyos szakkifejezések használatával is. A 13. századi térkép jelmagyarázatában a *mezőváros* anakronisztikus, sőt használata még a 14. században is vitatható, mivel jogi értelemben csak a 15. századtól jelent meg ez a településkategória. Nehezen értelmezhető a *szabadalmas város* is, különösen mivel ebbe a kategóriába rendkívül heterogén város csoportokat soroltak, miközben hasonló kiváltságokkal rendelkező településeket, például Óbudát – amely egyébként Buda 13. századi megalapítása előtt is e névvel szerepel a térképen –, más jellel jelölték.

Nagyon hosszan lehetne még sorolni az ellentmondásokat és a kifejezetten tendenciózusnak tűnő, történeti vagy régészeti forrásokkal alá nem támasztható térképészeti döntéseket. Ilyen a következetesen *Tótország*-nak nevezett Szlavónia meglehetősen önkényes elhelyezése az egymást követő összefoglaló térképlapokon (28, 30, 32), illetve a 14. századi térképlapon hirtelen feltűnő havasalföldi és moldvai „vármegyék” esete (természetesen forrásmegejelölés nélkül, minthogy minden bizonytalanságon alapul az egész feltételezés). Ugyanígy említhető például a különféle (szepességi és nyugat-magyarországi) elzalogosított területek ellentmondásos vizualizációja vagy a helyenként kifejezetten zavaró, fiktív nevek sora is. Ez utóbbira itt csupán egy példát említve: ember legyen a talpán, aki megtalálja Besztercebányát a térképlapokon. A város neve ugyanis a német *Neusohl*-ból részben tükörfordított, részben ferdített *Újszóly* alakban jelenik meg, ami természetesen semmilyen írott forrásban használt névalakból nem vezethető le. Zárásként, a 15. századi és az 1526-os állapotot megjelenítő térképlappal kapcsolatban csupán egy marginális, de a szerzők vitatható forráskezelését jól illusztráló részletet emelnénk ki, a jajcai bánás példáját. Ennek a kétségtől mentes és a 15. század második felében fontos ütközőzónává vált entitásnak semmilyen nyoma nincs a térképeken. Területe a 15. századi térképlapon megoszlik az alsó-szlavón Orbász vármegye és között az orzrai bánás között, amelynek a században már csak marginális szerep jutott. Ez még csak a 11. századi térképnél is jelzett kronológiai bizonytalanságok körébe tartozna. A következő, az 1526. évi állapotokat tükröző térképen azonban az érintett terület immár teljes egészében a hirtelen megnövekedett Bosznia részét képezi (jóllehet maga Jajca csak 1527-ben esett el, és az Oszmán Birodalom már ennek az alakulatnak, Boszniának a rovására terjeszkedett). Hasonló történetet írhatnánk a sói és szreberniki bánásokkal kapcsolatban is.

3. A megtalálható középkor. A kutatástörténet vázlatát a című fejezetben LELKES GYÖRGY arról az emberfeletti munkáról számol be, amellyel létrehozta a középkori településneveknek az atlasz alapját képező adatbázisát (41–45). Ő a helységnevé-azonosító szótárai (legteljesebb, 3. kiadása: LELKES 2011) kapcsán az újkori névanyag – bátran mondhatjuk – teljességének birtokában volt már, amikor a középkorra is kiterjesztette a kutatásait. Személyében napjaink legavatottabb, legelszántabb kutatóinak egyikét tisztelhetjük, aki nem rettent vissza a hatalmas és számos buktatót rejtő forrásanyag összerendezésétől, hogy a magyar településnevek immár középkori állományát is a nagyközönség elé tárja. A történelmi viharok (különösképpen a tatár és az oszmán hódítások) a Magyar Királyság területén települések ezreit sodorták el, vagy a jelentőségük csökkent a pusztá szintjére, vagy beolvadtak egy szerencsésebb sorsú szomszédba. A legfőbb források a települések létre GYÖRFFY GYÖRGY (1963–1998), CSÁNKI DEZSŐ (1890–1913) és FEKETE NAGY ANTAL (1941) korpuszai voltak, de további számos forrást is feldolgozott egészen a Wikipédiáig. Bár a szerzők ezt nem hangsúlyozzák, a térképlapokon rendre feltűnnek olyan megoldások, amelyek egyértelműen igazolják ENGEL PÁL hatalmas, 14–16. századi adatgyűjtésen alapuló digitális birtoktérképének (2020) a használatát. A térkép használata kifejezetten örvendetes, ugyanakkor komolyan kellett volna venni, hogy ez a térkép a birtokokat kívánta ábrázolni, és nem a településhálózatot. Jó néhány név megtöbbszöröződése ennek a következménye, hiszen ha egy település két vagy több birtokos kezén volt, akkor ENGEL adatbázisában két vagy több tétel alatt jelenik meg. A feldolgozást erősen nehezítette a források egyenetlensége, ugyanannak a településnek több alakban és/vagy több megyében való szerepeltetése, az erős homonimitás (többször 5-6 település jön elő egy vármegyében ugyanazon néven) stb. 10 200-ra rúg azon lokalizált települések száma, amelyeknek nem volt – települési értelemben vett – folytatása az újabb korokban.

Az oklevelek a helyeknek csak egy részében nyújtanak megfelelő támpontot a lokalizálásra. LELKES a helyadatok felkutatásában, ellenőrzésében imponáló mennyiségű anyagot nézett át a 18–19. századi katonai és kataszteri térképektől kezdve a modern autós- és turista-térképeken, a több ezer oldalnyi nyelvészeti helynévgyűjtéseken és az etimológiai szótárakon át ENGEL PÁL digitális történelmi földrajzáig (2020). A helyek lokalizálásához (a korábbi nagy elődök nyomán) messzemenőig használta a mikrotoponimákat, hiszen számos esetben az elpusztult települések neve dülök, kutak, erdők, tavak stb. nevében őrződött meg. A magyar történelmi földrajzi és névtani kutatásoknak nagy hasznára válna, ha LELKES GYÖRGY valamikor közzétenné az általa létrehozott adatbázist is.

További települések bevonására és a lokalizáció pontosítására azonban további lehetőségek is vannak a jövő kutatói számára. Nem csökkentette, hanem inkább növelte volna a kötet értékét, ha képet kaphattunk volna a meg nem talált településekről is. Így például hiába keressük akár a térképen, akár az elektronikus névmutatóban a GYÖRFFY által tárgyalt Bács vármegyei *Gazdagandrásfölső*, *Miriszló* és *Szücsi*, a bihari *Apamolna*, *Gyapoly* és *Vitány*, a hevesi *Keresztesfölső*, *Póslaka* és *Tiván* stb. nevű falvakat, vagy a Szatmár megyei *Nagyőren-t* CSÁNKI anyagából. Ha ezek a későbbiekben más néven szerepeltek volna, és a másik lett a térképi név, vagy – amint ez némely esetben gyanítható – ezek egy, a térképen megjelenő falu részei vagy alkalmilag megnevezett tartozékai (modern kifejezéssel élve, külterületi lakott helyei) voltak, akkor az elektronikus névmutató feladata lenne az utalozás megoldása. Ez segítség lehetne számos, több alakban ismert település esetében is; remélhetőleg egy leendő fejlesztés kitér ebbe az irányba is. *Gyapoly* egyébként mint pusztá a 2. és 3. katonai felmérésen is megtalálható (Arcanum 1, 2); a bizonytalanul (Tisza)Igar és (Tisza)Szőlős közé helyezett *Tinódtő* nyomai pedig megvannak a mikrotoponimiában Tiszaszentimre és Tiszaörs közigazgatási

határán: *Tinord* (1884, Arcanum 3); *Tinórd-lapos* (1 : 10 000 méretarányú topográfiai térkép⁶). Ugyancsak számos további település adatait találjuk az újabb helynévtörténeti szótárakban.

Érdemes egy-egy terület településföldrajzának ENGEL-féle (2020) és KMTA.-verzióját összevetni. Az, hogy a KMTA. számos helyen többletet tartalmaz, természetes, hiszen ENGEL középkor végi állapotot mutat be; ehhez képest a KMTA. névtára a korábbi századokban (főképp a tatárjárás idején) elpusztult települések nevét is tartalmazza. Fordított helyzetnek viszont elvileg nem lenne szabad előfordulnia, mert a KMTA. a teljes középkor bemutatására vállalkozott. Árva vármegyében a Felsőkubin–Turdossin–Trsztena vonaltól keletre mégis 14 további helység található ENGENél (többek közt *Fejérpatak, Habovka, Pribis, Pucó, Zuberbec*), és a Szerémség déli részében (*Herkovc, Mokulja, Szeged, Szenja, Karakus, Keresztec, Komarovci, Palaticsó, Vidakovc, Csemin, Obres, Obeda, Szelci, Verbica, Tikvar, Drenovac, Progar, Bellény, Kumsa, Fenék, Zsivac* stb.), valamint Krassó vármegyében, a Makszond–Érsomlyó vonaltól délre (*Mikola, Izvor, Vajdafalva, Szombathely, Gerebenc, Zsidóvár* stb.) ugyancsak tucatnyi, de szinte mindenütt találunk ilyeneket. A magyarázat az, hogy a KMTA. az írott források adatait az 1526. évvel lezárta, és akár kimutatható, valószínűsíthető egy település megléte Mohács előtt, akár nem, a KMTA. nagyon korrekten csak az 1526-ig biztos adattal igazolt településeket ábrázolja. Mindezekkel csak jelezni szándékozzuk, hogy maradt még kutatni való az újabb generációk számára is.

4. A megvalósítás technikai háttere. A térképszerkesztés geoinformatikai alapokon című fejezetben MAGYARI MÁTYÁS a térképszerkesztés technikai oldalát mutatja be, kiemelve, hogy az első olyan atlaszról van szó a magyar térképkiadás történetében, amely teljes mértékben térinformatikai programokkal készült (46–49). Az adatbázisokban tárolt információkból a QGIS programmal állították elő a térképeket. A település- és névrajzon kívül 3 alapréteg kidolgozása történt meg: domborzatrész (16 magassági réteg a barna árnyalataival), határrajz és vízrajz (3 kategória a kék árnyalataival).

5. Az újraformált helynévanyag

5.1. Alapvetés. A Szerkesztési alapelvek fejezetben FARAGÓ IMRE lényegesen többletet ad a címben megjelölt témánál (50–60): a különböző jelkulcsi elemekhez és a szinkiosztáshoz fűződő magyarázatokat megtoldja a településnevek térképi megjelenítését megalapozó ismereteinek átadásával. A tanulmányból nem derül ki egyértelműen, de a szerzőség okán, illetve FARAGÓ korábbi művei alapján (FARAGÓ 2016, 2017–2018) úgy tűnik, hogy a nyelvi rekonstrukciót nem a témakör szakemberei végezték, hanem ő vállalta magára.

A szerző alapvetően helyesen mutatja be a problémát: a középkor teljes egészében a túlnyomóan latin szövegkörnyezetben előforduló helynevek – a magyar nyelv sajátosságához igazodó, kiforrott hangjelölés hiányában – rendkívül változatos formában jelennek meg a forrásokban. A lehetséges olvasatoknak széles skálájuk van. Az írásmódokat a nyelvjárási különbségek, az oklevélszerkesztők és az adatközlők kompetenciái, nyelvi és származási körülményei is erősen befolyásolták.

Ugyanakkor számos olyan részlet van az írásban, amely aligha állná ki egy alaposabb vizsgálat próbáját. Először is megjegyzendő, hogy az atlasz által felölelt intervallumban a magyar nyelv igen jelentős változásokon esett át, amelyek ismerete nélkül a korabeli névalakok rekonstrukciója téves eredményekre vezethet. A változások irányának ismeretében például a szerző aligha

⁶ Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. – Térképtár.

magyarázta volna az *u* túlreprezentáltságát a középkori névadatokban azzal, hogy a korai helyesíráson belüli kényszerek miatt „az egész rendszer felfelé tolodott” (55), hiszen ugyanekkor a nyelvi rendszerben nyíltabbá válási tendenciák érvényesültek, földrajzilag is kimutatható hullámokban. Ugyancsak sokat alakult az írásbeliség kultúrája, benne az egységesülő hangjelöléssel. Miközben a szerző helyes példákat mutat a magyar nevek átalakulására idegen nyelvi (nemzetiségi) közegekben, valami miatt elmarad ennek a fordítottja, az idegen nyelvű elemek adaptációjának bemutatása magyar nyelvi környezetben. Ez az egyoldalúság oda vezethet, hogy a különböző nyelvtörténeti folyamatok eredményeképpen előállt névalakok részleges, szó eleji hasonlósága okán ugyanúgy egy szótó⁷ – példánkban a *tar* – származékaiként szerepelnek a valójában idegen eredetű *Tardona*, *Tarna*, *Tarnóc* nevek, mint a magyarban képzéssel keletkezett *Tard* és *Tarcsa* (56). Helyesen mutatja be a szerző a korai helynévképzők változottságát, de rögtön ezután önkényesen egy (valójában nem létező) *ber* szótóból képzettnek mondja a *Beret*, *Berencs*, *Berente*, *Berény*, *Beremend*, *Beresztye*, *Beresztény*, *Beresztóc* stb. neveket (56).⁸ Ez ugyanakkor nemcsak a felsorolt képzőkből nem következik, de azzal az alapvetéssel is szembenáll, hogy a legrégebbi forrás névalakjait kell elsősorban figyelembe venni (a konkrét példák némely esetében a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával kell számolni). A *Hoton* (Hatvan) és a *Debrecen* elejének „hot + on” és „deb + re” elemekre bontása (57) kimondatlanul is olyasmit sejtet, mintha minden két vagy több szótagú településnevet képzett vagy összetett alaknak kellene felfogni; talán erre vezethető vissza a *Tihany* (kiejtve) két értelmes szóra bontható *Tikhan* megírása is a térképeken. Bár az ómagyar kori településnevek sajátos, az eredet, a tagolás, a változatok és a változások stb. tekintetében a nyelvtudomány fősodrától eltérő értelmezése nem kellene, hogy a névanyag szerkesztését befolyásolja, mindezekkel azért kell itt foglalkozni, mert az atlasz valójában nemcsak a települések ábrázolására helyezi a hangsúlyt, hanem új nevek és névalakok sokaságát is kínálja az olvasónak. Mint látni fogjuk, ez a kellő felkészültség hiányában igen sok esetben vezetett aggályos eredményekre.

A célkitűzés szerint „az atlasz településnév-anyagának bemutatását minden esetben a korai feljegyzésekben megjelenő névalakok mai hangzókkal történő átírásával” oldják meg (58), a lejegyzett alakok összegző elemzésével, a betű- és hangkapcsolatok ismeretében. Ez igen merész vállalkozás, hiszen ahogy annak idején a latin betűkkel nem lehetett a jóval terjedelmesebb magyar fonémarendszert visszaadni, úgy a mai magyar betűkészlet is meglehetősen szűk a nyelvtörténet, illetve a történeti dialektológia által azonosított hangkészlet reprodukálására. Itt elég csupán a diftongusok kiterjedt használatára vagy az *e* különböző hangszíneire utalni, és egyáltalán arra, hogy mennyi beszédhangunk alakult ki éppen a középkor századaiban. A források tehát sok esetben nem teszik lehetővé, hogy a kiejtést egyértelműen rekonstruáljuk, még kevésbé, hogy a mai magyar irodalmi nyelv hangzóival és betűivel visszaadjuk. A *Barasó* ’Brassó’, *Kesztely/Kesztély* ’Keszthely’, *Poszon* ’Pozsony’, *Rosznó(bánya)* ’Rozsnyó’ stb. ejtések sem kizárni, sem megerősíteni nem áll módunkban, de annyit megállapíthatunk, hogy ezekről mint a magyarban általánosan elterjedt ejtésmódról nem beszélhetünk. A térképi ábrázolás szempontjából fontos rögzített alak ráadásul éppen a több évszázadon átívelő folyamatok bemutatására alkalmatlan: a középkori magyar ejtés egyszerűen fikció. Az atlasz számos megoldása valójában nem rekonstrukciót kínál, hanem éppen az ellenkezőjét: a középkori

⁷ A szerző a nyelvtudományban használatostól eltérő jelentésben használja a terminust.

⁸ A szerzőnek a Ber[.] Bere[.] Berény[.] avagy helynévadás a Kárpát-térségben című könyvében (FARAGÓ 2016) is kifejtett, ugyanezen, a mai nyelvtudományban elfogadott módszertantól eltérő módon levezetett téziseit ZELLIGER ERZSÉBET (2017) már évekkal ezelőtt érdemben cáfolta.

írásképekből elvont, a mai írásunk elemeihez igazított, leegyszerűsített rendszer visszavetítését. Például az, hogy a középkori *ch*-nak igen gyakran *cs* felel meg az újabb korokban, lehetőséget kínált olyan feltételezett névalakok megjelenítésére a kötetben, mint a Debrecen, Céke, Cétény, Kót(puszta), Málca, Malacka stb. esetében: **Debrecsény, Cséke, Csetény, Kolcs, Málca, Málcska**. Az *eu* és *ey* gyakori mai *ő* megfelelése alapján ott is *ő* áll a kötetbeli nevekben, ahol ezt más körülmények nem támogatják; pl. **Perőge** 'Privigye', **Felsőcső** 'Komáromcséhi', **Mőcsény** 'Móh'. A rövid *ő* ugyancsak mindenféle következetesség nélkül előfordulhat az atlaszban az *o* helyén; pl. **Körárd** 'Korlát', **Liköve** 'Likova/Likava'; analógia van rá bőven.

Középkori forrásaink feltárása, kiadása, értelmezése, fordítása, olvasatok készítése a magyar tudománytörténetben jelentős helyet foglal el, és akkor is negyed évezredes múlttal büszkélkedhetünk, ha csak Pray Györgytől számítjuk a kezdetét. Azóta a történészek, nyelvtörténészek könyvtárnyi irodalmat hoztak létre, a medievisztika, a paleográfia, az oklevéltan önálló diszciplínákká fejlődtek. A forrásfeldolgozásnak kidolgozott filológiai eszköztára van, részben fel vannak tárva a megyei adminisztrációk, hiteleshelyek, egyházi központok stb. lokális írásbeliségének hagyományai, iskolái. Ehhez képest jelentős visszalépés, ha csupán a névalakok különböző korokból, helyekről származó írásképeinek összevetéséből vonunk le következtetéseket. A rekonstrukciónak természetesen fontos szerepe van abban, hogy a modern kor embere számára befogadható, érdeklődését helyes irányba terelő, könnyen kezelhető, netán a tudományos megközelítéseket is szolgáló adatállományok jöjjenek létre, de nem nélkülözheti a kezdeti adatok, a nyelvi folyamatok és az ezek által eredményezett alakok súlyozott figyelembevételét az írásképek értelmezésében.

5.2. A helytelen rekonstrukció példái. Az alábbiakban néhány olyan rövid esetleírást láthatunk, amelyben egy-egy lehetséges olvasatra, egy-egy kiragadott előfordulásra úgy épül új név, hogy annak összevetése elmaradt a források többségével, a későbbi fejleményekkel, a jelentésbeli és etimológiai szempontokkal.

Újtelne: ez a felirat egymagában (zárójeles alternatíva nélkül) áll a Nyitra és Pozsony vármegye határa közelében fekvő Vittenc helyén. Ennek első, 1216-ból származó adata *Wytelnize* (Gy. 4: 488). Újkori magyar nyelvű adatai kizárólag a *Vittenc(z)* alak használatára utalnak, és már ebbe az irányba mutatnak az 1258. évi *Uitunche* és az 1398. évi *Wytench* adatok is (mindkettő Gy. 4: 488). Kétségtelen, hogy *Wy* kezdettel számos új elötagú településnevet írtak a középkorban; pl. 1280: *Wyfolu* 'Újfalu > Nyergesújfalu' (Gy. 1: 660), 1321: *Wysimean* 'Újszemjén > Érsemjén' stb. (Gy. 2: 316), a mi esetünkben azonban mind a magyar, mind a szlovák (*Chtelnicz, Chtelnice, Chtelnica* stb.) folytatások kizárják az *új*-jal való kezdetet. Egyébként a Borsod megyei Visnyó 1293-ban *Wysnyo* (Gy. 1: 816), a beregi [Tisza]Vid pedig 1298-ban *Wyd* (Gy. 1: 550) A második előfordulás, az *Uitunche* csak erősíthette az 'új' jelentés feltételezését. A szerző által feltételezett alaptag viszont az első előfordulásból keletkezett a szlávós végződés eltávolításával, így előállt az a „korai” magyar névalak, amelynek az első előfordulása csak 2022-ből adatolható. Ez azonban az atlaszból kiszorította azt a történelmi magyar nevet, amely a több híres taggal büszkélkedő Markhot családnak és a történelmi földrajzban megkerülhetetlen Borovszky Samunak is nemesi előnevet biztosított. Összegezve tehát: az *Újtelne* alak létrehozása a magyar nyelvi környezetben végbemenő fejlődési tendenciák és a további történelmi források figyelmen kívül hagyásával történt.

Lőrő: egyedüli névalak a Csepel-sziget déli részén, Lórév helyén. Ha csak a korai írásképeket nézzük (*Lureu, Loureu, Lwrew* – mindhárom 13. századi; Cs.⁹), a második szótag *eu, ew*

⁹ Az egyszerűség és könnyebb kereshetőség kedvéért az online változatot használtuk.

betűkapcsolatai valóban a leggyakoribb előfordulások az oklevelekben a mai *ő* helyén. Az *u*, *ou*, *w* betűkre ez sokkal kevésbé jellemző, de biztosan lehetne találni egy-egy párhuzamot. Ha kiragadjuk a helyet a nyelvi, földrajzi, történeti kontextusából, csak az íráskép alapján valamennyire magyarázható lenne a *Lőrő* alak. Csakhogy olyan településnévről van szó, amelynek átetsző jelentése alapján megvan a latin fordítása a korabeli forrásokban (1264: in *portu equorum* 'lovak révé'; HAJDÚ 1982: 208), és ez a jelentés él mind a mai napig. A helynevet átvették a szerbek is még a középkor utolsó századában: az általuk használt *Лорпа* (HAJDÚ 1982: 209, Hnt. 1995: 97) is egyértelműsíti, hogy olyan szót tételezzünk fel a középkor végén, melynek első szótagában *ou* diftongus van.

Rőce (*Rosenberg*): a Liptó megyei városnak (Rózsahegy, Ružomberok) eddig nem volt ismert középkori magyar neve. Szász bányászok alapították, és sok századon keresztül kizárólag a 'rózsa + hegy' jelentésű német megnevezés különböző alakváltozataival fordult elő, a KMTA.-ban mégis *Rőce* a kiemelt magyar név. A város a *Revuca* nevű patak mellett fekszik (Gy. 4: 91, 1274: *ut silvam ultra fl-m Reucha*), s ez a víznév jelentkezik a Gömör vármegyei Nagyrőce szlovák *Revúca* vagy *Velká Revúca* nevében is. A szláv szóból magyar környezetben, Gömörben a víznév alapján szabályosan jött létre a *Rőce* alak (1357: *Nagy Reucze*, 1435: *Rewcze*, 1453: *Noghrewche*, adatok a Wikipédián¹⁰). A víznév és a városnév középkori alakjai között is egyértelmű a párhuzam. GYÖRFFY csak a német név változataira ismer adatot, de egy 1233-as oklevél *terra Reuche* adata a Wikipédia szerint¹¹ Rózsahegyre vonatkozatható. Mindenesetre ez akár igaz, akár nem, az megjegyzendő, hogy itt nem a valamely települést jelölő *villa*, *civitas*, *oppidum* stb. szó jön elő, hanem a *Revuca* melletti területre, birtokra utaló *terra* szó. Egyáltalán nincs adatunk tehát arra, hogy a városnak a középkorban magyar neve alakult ki. A középkori írásképek és az etimológiai azonosság alapján Liptóba átköltöztetett **Rőce** név viszont abba az irányba tereli a gondolkodást, hogy a mai Rózsahegy középkori neve magyar ajkakon formálódott. Az atlasz Rózsahegyitől délre ismer még egy *Rőce* nevű települést ugyanazon víz mellett; e név alakulása szintén a fenti séma szerint zajlott. A jól adatolt német név mindössze zárójeles alternatív alakként jelenik meg az atlaszban.

Lőcse (*Lövete*): az udvarhelyszéki Lövete legrégebbi adata *Lueche* (1322, SZABÓ M.¹²). Ezt az egyetlen adatot kiemelve a történelmi sorból, az íráskép alapján a *ch*-t *cs*-nek és az *ue*-t *ő*-nek feltételezve máris előállt a szepességi *Lőcse* erdélyi párhuzama, mégpedig főváltozatként. Tagadhatatlan, hogy a szepességi város nevének korai előfordulásai (Cs., év nélkül: *Leucha*, *Lewche*) nagyon hasonlítanak a *Lövete* legkorábbi adatához. A KMTA. megoldása azonban nemcsak azt hagyja figyelmen kívül, hogy az *ue* jelölhet diftongust is, az *u* pedig akár rövid magánhangzót, akár bilabiális zöngés spiránst, és hogy az erdélyi falu nevének később kizárólag középen *v*-s változatai jönnek elő, hanem azt is, hogy a forráskiadások a *ch*-t bizonytalan olvasatúnak tüntetik fel. De ha nem az lenne, a *ch*-ban akkor is igen sokszor *k* hangot fedezhetünk fel (*Chouach* ~ *Kovácsi*; *Zyrach*, *Scirach* ~ *Szirák*), a *t* ~ *k* váltakozás pedig egyáltalán nem ritka a régiségben, de még a mai helynévanyagban sem (vö. *Szakmár* ~ *Szatmár*, *Csikvánd* ~ *Csitván*). Az adatok összevetése igazolja, hogy a középkori *Lueche* a *Lövete* alak előzménye, és sem az eredetét, sem az ejtését nem kell egy teljesen különböző szócsaládban keresni. Egyébként egy analóg esetben ugyanazt a betűkapcsolatot – helyesen – rövid, magas magánhangzó + *v* írással oldották meg: 1266, 1277, 1304: *Luer* (Cs.) > **Lővér**, és nem **Lőr*. Hasonlóképpen „költözött” a tolnai **Mőcsény** is Erdélybe *Móh* korai nevéként a KMTA. lapjain.

¹⁰ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Nagy%C5%91ce> (2023. 11. 21.)

¹¹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3zsahegy> (2023. 11. 21.)

¹² Az egyszerűség és könnyebb kereshetőség kedvéért az online változatot használtuk.

Hoton: a kötetben külön ábrán kiemelt példaként is szereplő *Hatvan* esetében (56) a legkorábbi források ingadozó *o ~ a* előfordulásokat, a második szótagban *-i-t* is mutatnak, de már a 13. században megjelenik az *a* mindkét szótagban (Gy. 3: 98), és ez még a középkor folyamán általánossá is válik (Cs.). A *t* után kivétel nélkül az összes forrásban megjelenik egy *u, v* vagy *w*, a könyv hivatkozott ábrája is csak ilyet közöl (*Hotuon, Hotuin, Hotwan* stb.), mégis a *Hoton* névalak került a térképre, következetesen alkalmazva a többi hasonló nevű településre is, például Püspökhátvan nevére. Az adatok betűit a második szótagban önkényesen figyelmen kívül hagyták vagy egyszerűsítették. A legjelentősebb, Heves megyei település esetében a viszonylag tágas térképi hely ellenére zárójelesen sem került fel a középkor túlnyomó részében igazolhatóan használt *Hatvan* alak.

Perőge (Privigyé): az első adatok igen koraiak (1113: *Preuigan* [FNESz. *Privigyé* a.]; 1260: *Priudia[m]*, 1276, 1289, 1308, 1323, 1330 stb.: *Preuge* [Gy. 4: 448]). Nincs egyetlen olyan forrás sem, amely megkérdőjelezné a szóközepi *v-t* (vö. a *Hatvan* és *Lövete* esetét is feljebb), és szó eleji torlódást feloldó adatot is csak bizonytalanul találunk,¹³ mégis ilyet látunk az atlaszban kiemelt helyen, miközben a jól adatolt *Privigyé* csak zárójeles lett. A KMTA. megoldása szerint a készítői elsődleges, sőt a legvalószínűbb eshetőségnek tartják, hogy a középkori *eu* betűkapcsolat a magyar *ő* hang írásos megjelenése (vö. **Lőrő**).

Csók (Csohaj) és Csohaj: a meggondolatlan névírásnak a történetiségre való zavaró hatását e két bihari falu példáján illusztráljuk. A későbbi Berettyócsohaj először *Thwra* néven, majd *Chueytora* alakban jelenik meg, a tatárjárás után azonban már csak az első tag folytatásait látjuk az előző forrás adatából: *Choay, Chohuay, Choay*. GYÖRFFY (1: 608) és CSÁNKI is *Csohaj* címszó alatt tárgyalja, és a forrásokon nyugvó alak két szótagú a további századokban is (a szó közepi mássalhangzó *h ~ w* ingadozása mellett), mind a mai napig. Egyetlen bizonytalan olvasat van az adatok sorában, a *Choc*, amelyben minden bizonnyal a *c*-vel gyakran összekeverhető *e* a helyes olvasat (ezt jelzi is GYÖRFFY 1: 608). A KMTA. térképén és adatbázisában az utóbbit kiragadva és csak arra építve a *Csók* helynevet találjuk, melynek zárójeles variánsa a *Csohaj*. Van egy hasonló nevű, majdnem szomszédos település északra, ezt GYÖRFFY (1: 609) *Csokaly* néven tárgyalja. 1526 előtti négy adatából háromban *k* áll a szó közepén, egyszer *w* (SZABÓ M.) A névnek az újabb korokban is kizárólag *k-s* előfordulásai vannak, *Csokaly* alakban vált hivatalossá, így ment át a románba is. Egyedül a KMTA.-n tűnik fel a helyén a *Csohaj*. A legismertebb, leginkább adatolt forma még zárójelbe sem került, ahol pedig a KMTA.-ban szereplő alak indokolt lenne, ott *Csók*-ot találunk, holott az a névtani és történeti dimenziókat tekintve egy másik történet lenne (vö. még RÁCZ 2007: 75). Egyébként az igazi *Csohaj* esetében indokolt lenne a *Tura* vagy *Tora* név zárójeles megadása, azzal gazdagabbak lennének a középkori településföldrajzra vonatkozó ismereteink.

Miszkucs (Miskolc): a borsodi nagyváros esete különleges abban az értelemben, hogy három indokolatlan betűhelyettesítés is van e rövid alakban, és ez az írásképek által elképzelhetővé tett számos további lehetőség (pl. **Miskules*, **Miscsúcs*, **Müszkők*, **Misköz*) közül kiragadott, minden tekintetben önkényes névalak első helyre, tulajdonképpen a *Miskolc*-nál erősebb történelmi hitelességű pozícióba került. Nem indokolja semmi, hogy a *s* betű helyén *sz* hangot feltételezzünk (pl. sehol nem jön elő *z* vagy *sc* a középkori adatokban). A második magánhangzó adatai kivétel nélkül diftongusra, hosszú *ó*-ra vagy *ú*-ra utalnak, de már a 13. században előjönnek a rövid magánhangzót *l*-lel bővítő adatok is; egy az, ami indokolhatatlan, a rövid *u*.

¹³ GYÖRFFY (4: 447) az 1113-ra keltezett zobori oklevél vonatkozó adatát *Pereuigan*, KISS LAJOS (FNESz.) pedig *Preuigan* formában hozza, bár mindketten FEJÉRPATAKY Kálmán király oklevelei című munkájára hivatkoznak.

A szó végi mássalhangzó megjelölése ingadozik: *ch*, *c*, *z*, és ezeknek mind többféle hangértéke lehet a forrásokban; egy a közös pont, a *c*. A mai és a korai adatok beilleszthetők abba a névtani és történeti kontextusba, amely szerint a város neve magyar névadással alakult egy szláv eredetű személynévből. Mit hoz ezzel szemben a *Miszkucs*? Zavart, elbizonytalanodást, történetietlenséget, homályba vesző eredetet.

A fenti nyolc, bővebben kidolgozott példa esetében (és további esetek százaiban) semmi nem jelöli, hogy a források sajátos megközelítéséről van szó, így ezek a „nevek” belesimulnak a történetileg igazolt adatok rendszerébe. Másfelől közelítve: ha az lett volna a valódi szándék, hogy a kimutatható vagy feltételezett középkori kiejtésre helyezték a hangsúlyt, akkor minden esetben a történeti adat került volna kiemelt pozícióba, és jelmagyarázatban elkülönített tipográfiával jelezték volna, hogy másféle olvasat is feltételezhető. Ezzel szemben, mint láttuk, az atlaszban első előfordulásként szereplő alakok teljesen ki is szoríthatták a bevett és jól adatolt névalakokat.

A középkori ejtésmód szabad alakítása mögött egy teljes elméletet is feltételezhetünk. Valószínűleg erre utalnak Zólyom (*Szólyum*), valamint Besztercebánya (*Újszóly*, *Újzóly*) és környékének megírásai: az említettek nevével együtt a *Nagyszalatna* (*Szólyszalatna*, *Zólyszentkereszt*) és a *Zolna* (*Szólyna*) – azaz a megyének is nevet adó városnév –, illetve a *Zolna* víz- és településnév egy fiktív közös töből (**szóly*) való eredetére.

A nyilvánvalóan téves és rendkívül aggályos névhasználatot csak a középkori Magyarország viszonylag jól adatolt törzsterületére vonatkozólag is több százas nagyságrendűnek vélhetjük a teljes névállomány következetes átvizsgálása nélkül is. Álljon itt néhány további példa az említés szintjén: *Arad* (*Órad*) 'Arad', *Bercsön* (*Breznóbánya*) 'Breznóbánya/Brezno', *Csély* (*Ruszt*) 'Ruszt/Rust', *Köcsény* 'Köcsény/Kočín', *Körárd* 'Korlát', *Körös* (*Krusovc*) 'Körtvélypatak/Crušovăț', *Köbél* 'Egbell/Gbely', *Köbéli* 'Köbli(pusza)', *Köcsik* (elpusztult település, Abaúj vármegye), *Kőszén* 'Harapás/Kusín', *Kőtergény* 'Ketergény', *Kőváló* 'Nagykovalló/Koválov', *Liköve* 'Likava/Likavka', *Lőcsető* 'Lucató/Lučatín', *Mákszemháza* 'Plosva/Пршава', *Medőaszó* 'Megyaszó', *Megyőborod* 'Mezőköz/Medzibrod', *Meseháza* 'Malatina/Malatiná', *Mezőborod* 'Medzybrogy/Medzibrodie', *Mőszély* (*Muzsaj*) 'Muzsaj', *Nyáró* 'Nárai', *Pereked* 'Perhát/Priechod', *Poszon* 'Pozsony', *Szekeres/Szépesi* 'Szepesi/Moldava nad Bodvou', *Várbó* 'Verbó/Vrbovce', *Verbőcs* 'Varbók/Čabradský Vrbovok', *Tikhan* 'Tihany' stb. Az utóbbi „eltérítését” azért is különösen sajnálatosnak tarthatjuk, mert a Tihanyi alapítólevél fontossága, szimbolikus értéke és közelmúltbeli, 950 éves évfordulója kapcsán is több fajsúlyos nyelvtörténeti munka tárgyalta, etimologizálta, elemezte (ZELLIGER 2005, FEHÉRTÓI 2006, HOFFMANN 2010, SZENTGYÖRGYI 2010), melyeknek ugyanúgy nyoma sincs az irodalomjegyzékben, ahogy általában az újabb helytörténeti és etimológiai irodalomnak.

5.3. Elmaradó változatok, elmaradó rekonstrukció. Az atlasz igen gyakran él a névváltozatok zárójelben való megadásával. Nem kapunk eligazítást azonban arról, miféle elvek alapján jelenítenek meg egyes névváltozatokat, milyen alapon súlyoznak a fő- és a másodlagos változatok között (mint láttuk, a *Miszkucs*, *Perőge*, *Szólyum* stb. megelőzhetik a *Miskolc*, *Privígye*, *Zólyom* – mások által legalábbis főváltozatnak tekintett – alakokat), és miért hiányzik számos kínálkozó variáns. A *Balf* használata például hosszú századokon át kimutatható, mégis csak *Farkas* (*Wolf*) látható a térképen. *Prázsmár* ugyancsak középkori név, ráadásul magyar nyelvű szövegben elsődleges, mégis egyedül a németből formált *Tartló*-t találjuk a helyén. A *Szakszárd* és *Székszárd* felkerült, de éppen a *Szekszárd* nem.

Igen nagy az olyan településnévi adatok száma, amelyek az atlasz vállalt célját (a középkori ejtés közlését) tekintve legalább egy alternatív formát követelnének. A ma *-jt* betűkapcsolatot

tartalmazó nevek középkori adataiban a leggyakrabban (sokszor kizárólagosan) valamilyen spiránsra gyanakodhatunk a *t* előtt: *Bojt*: *Boctu*, *Buht*, *Boct*, *Boht*, *Bohth* (Gy. 1: 604); *Csejt*: *Chehth* (Cs.); *Dejtár*: *Dehter* (ÁÜÖ. 7: 342), *Dahtar*, *Dehtar*, *Dehthar* (Cs.); *Majtény*: *Mochtin*, *Mothen*, *Mahtyn* (Cs.); *(Alsó-, Felső-, Közép-)palojta*: *Palahta*, *Palohta*, *Palachta*, *Plahta* (Gy. 3: 231); *Rojt*: *Ruyd*, *Ruchd*, *Ruhd*, *Rahd* (Gy. 1: 656); *Röjtök*: *Ruhtuk*, *Rehtekh*, *Reehtek*, *Rwhtwk* (Cs.); *Röjtökör*: *Rahtekeuri*, *Ruhtukewr*, *Rettekewr* (Cs.) stb. Ezekben az esetekben kizárólag a *-jt*-t tartalmazó verziók jelennek meg a térképen és a névmutatóban. A korai ejtés rekonstrukciója következetesen elmaradt; még bizonytalan, zárójeles próbálkozásra sincs példa. Ilyen sok esetben nem foghatjuk a véletlenszerű (sok ezer név esetében óhatatlanul is előforduló) következtelenségre a dolgot. Az elemzőnek csak sejtése lehet az okra: a mai magyar köznyelv számára a közölt formák sokkal elfogadhatóbbnak tűnnek, a *-ht* (IPA: *-xt*, *-χt*, *-çt* stb.) kapcsolat pedig idegennek. Az *Iszimér* helyén **Esztemér** áll, noha valamennyi középkori forrás *szt-* szókezedetre utal (*Stamer*, *Zthemur*; Gy. 2: 389), *Stemer*, *Ztemer*, *Sthemer* (Cs.); ilyen változatot azonban hiába keresünk. Számos igen korai adat van arra, hogy a *Kajászó* név a *keve* + *aszó* szavak összetételéből alakult ki, és arra is, hogy volt egy *Szentpéter* nevű falu *Kajászó* mellett, az atlasz azonban csak az egyesített település nevének kezei ejtését, a *Kajászószentpétert* közli. Az ettől délre elhelyezett *Baracska* név korai adataiból (1200 k.: *Brucsa*, *Brugsa*, 1212: *Boroksa*; Gy. 2: 348) magasabb nyelvválású szó, az elején mássalhangzó-torlódás és a végén *-kcs-* sorrend következne (**Brogsa*, **Borokcsa*). Még délebbre a *Varsány* korai adatai *s-t*, *ss-t* tartalmaznak középen (1276, 1318: *Wosyan*, 1347: *Labadaswosyan*; Gy. 2: 414), ehhez az etimológiailag is fontos körülményhez illeszkedő „ejtészváltozat” azonban hiányzik az atlaszból Fejér megyében. Ugyanezt találjuk *Baranya*, *Bihar*, *Nógrád*, *Pest*, *Szatmár* és *Zaránd* megyék azonos nevű települései esetében is, noha az *r*-es változatok legkorábban a 15. században jönnek elő. Nem tudni, miért maradt el a középkori ejtés rekonstrukciója.

Nemzetiségi vidékeken a település eredetétől, az etnikai-történelmi körülményektől, a hely jelentőségétől, az adatok számától függetlenül ritkaságszámba megy egy-egy idegen nyelvi alak, ha van magyar. Magyar településnek tűnnek fel a szepességi szász városok (*Igló*, **Gölnöcsbánya** 'Gölnicbánya', *Késmárk*, *Lőcse* stb.), ahogy az erdélyiek is (*Berethalom*, *Beszterce*, *Sebes*, *Szászváros*, *Szeben* stb.) Az erdélyi szász székeken relatíve sok német változat van a kisebb településekre más országrészekhez képest. A német és a szláv nevek feltűnő hiánya a történelmi hitelességet egyáltalán nem erősíti, és ezáltal éppen az a cél nem érhető el, hogy a középkori Magyarország településföldrajzáról átfogó képet kaphassunk.

5.4. Az etimológizálás mint a névalak forrása? Jelen atlasz névanyagánál általánosabb, lényeges módszertani kérdés, hogy szabad-e etimológiai megfontolások alapján helynevet formálni, és meddig terjednek a lehetőségek a hitelesség határain belül. Orsova neve például a legvalószínűbb magyarázat szerint összefüggésbe hozható az *Örs* személy- és *örs* törzsnévvél. Az írott forrásokban azonban már csak szláv képzővel alakult alakjai bukkanak elő a 14. századtól: *Vrsua*, *Orsuua*, *Orsva*;¹⁴ *Orswa*, *Orsua* (Cs.). A magyar névadási szokások és a szláv helynévképzés ismeretében nem ördögötől való egy olyan feltételezett alak feltüntetése történelmi térképlapon, amely jelentős ismeretet közvetít a korai magyar védelmi rendszerrel kapcsolatban, ismervén a hely stratégiai jelentőségét, azaz ha megvan hozzá a szükséges kontextus. A KMTA. viszont a szó hangrendje alapján valószínűtlen **Örsa** alakot hozza első helyen, azt sugallva, hogy létező adat vonatkozik rá. Pedig egy olyan munkában, amelynek van eszköze a kikövetkeztetett alakok feltüntetésére (szögletes zárójel, lásd lejjebb), elvárható

¹⁴ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Orsova> (2023. 11. 25.)

lenne, hogy azzal szerepeltesse az ilyen alakokat. A havaselvi *Craiova* nevének ugyancsak lehet etimológiai összefüggése a magyar *király* szóval, ám a névalakulás teljes egészében feltáratlan, és természetesen hiányzik az az adat, amely alapján a **Királyi** alak támogatható lenne. A *Szucsává*-nak a magyar **Szöcs(vásár)**-ból való levezetésével már igen régen is próbálkoztak (MIKESY 2008: 212), mindenféle ezt támogató adat nélkül, ma már lényegesen meghaladott módon. Nem lenne szabad a magyar eredeztetés ötletétől elcsábulni, és a mesterségesen, etimológiai megfontolások alapján kreált névalakot tényként közvetíteni. A **Kornyaréve** esetében sem gondolhatjuk, hogy mindössze e két adat alapján (1518: *Konyorova*, 1519: *Konyarova*, SZABÓ M.) a középkori ejtésre kaptunk megoldást: csak a 19. században jelennek meg olyan adatok, amelyek alapján a ’valakinek a réve’ tagolás egyáltalán felmerülhetne, tehát itt ráadásul visszavetítés is történt. A helyes etimológia sem pótolhatja a névadatot, a helytelen etimológia alapján létrehozott adat viszont már a hamisítás ódiúmat vonja maga után. Sajnálatosan sok esetben fordult az atlasz névanyaga a középkori kiejtés rekonstruálása ürügyén a név áttetimologizálásába: **Köbél** ’Egbell/Gbely’, **Kőváló** ’Nagykovalló/Koválov’, **Mezőborod** ’Medzybrogy/Medzibrodie’ stb.

5.5. Települések a Kárpát-medencén kívül. A Szerkesztési alapelvekben olvashatjuk, hogy sokszor felvettek neveket eredeti feljegyzés híján is, ha „az idegen hangzású vagy idegen helynévképzőkkel megjelenő név alapja egyértelműen magyar nyelvű” (58). Ezeket az ún. következtetett neveket – a magyarázat szerint – minden esetben szögletes zárójelben adják meg. Valójában azonban ilyen neveket csak a történelmi határokon kívül találunk, és csak az atlasz részletes településtérképein: *Hodonín* [Gödöny], *Maków* [Makó], *Lidečko* [Lédec], *Břeclav* [Leventevár] stb. A kötet elején található áttekintő lapokon nagyobb számban fordulnak elő helységnevek a történelmi Magyarország törzsterületén kívül, mint a részletes térképeken. A kétféle térkép névanyaga szorosan kapcsolódik egymáshoz, az utóbbin azonban nem látjuk a szögletes zárójel alkalmazását, de arra való utalást sem a kötet valamely pontján, hogy más elvek vonatkoznának ezekre a térképlapokra. Így az atlasz forgatói úgy találhatják, hogy vannak középkori írott alakok a magyar **Bokord**, **Királyi**, **Törgovics**, **Vasbánya** (Havaselve); **Botos**, **Hetény**, **Szöcs** (Moldva); **Börén**, **Magyarvár** (Morvaország) stb. nevekre. Ezen névcsoport forrásaira vagy a névalkotás körülményeire nem térnek ki a kötet tanulmányai, bár a hitelesség szempontjai erősen megkívánnák. Talán ezekre is vonatkoztatható a megjegyzés a 11., 12. és 13. századot bemutató lapok bal felső sarkában, hogy „a későbbi századokban megjelenő jelentőség és szerepkör ismeretében, visszakövetkeztetetten szerepelnek a térképen” (26, 28, 30). Ehhez képest igen jelentős változások történhettek a 11. századról a 12. századra. A kiadvány szerint megváltozott igen sok magyar névalak: **Őr** > **Őrvásár**, **Szeret** > **Szeretvásár**, **Szöcs** > **Szöcsvásár**, **Bokord** > **Bokorest**, **Szörény** > **Szörényvár**, és megjelentek a magyar nevek idegen változatai is: *Tessény* ~ *Teschen*, *Ilyvó* ~ *Lwów*, *Magyarvár* ~ *Ungarisch Hradisch*, *Lébény* ~ *Leoben*, *Kő* ~ *Kamieniec*, *Vasbánya* ~ *Baia de Fier*, *Hosszúmező* ~ *Câmpulung*, *Szöcsvásár* ~ *Suceava* stb. Nehezen eldönthető, hogy mi van a jelenség hátterében. Ha ezek kimutatható változások, akkor ezekre a nevekre mégis lenniük kell írott forrásoknak, amelyek közzétételére méltán tarthat igényt a magyar tudományos közösség. Ha viszont nem dokumentálhatóak sem a helynevek, sem a történelmi folyamat, akkor csak egy nagy kérdés marad: ahhoz a gondolathoz kívánnak ezek a lapok tárgyiasult segédanyagot biztosítani, hogy a Kárpát-medence széles környezetében a magyar névadás volt az elsődleges, amelyet a később beáramló népek nyelvi adaptálással és fordítással magukévá tettek?

5.6. Táj- és víznevek, Kárpátokon kívüli vármegyék. A tanulmányok sorát A középkori táj- és víznevek rekonstrukciója című fejezet zárja, ugyancsak FARAGÓ IMRE tollából (61–63). E témakörre nem térhetünk ki olyan részletesen, mint a fő témát adó településnevekre. A szerző elmondja, hogy a középkori források hézagossága folytán egyrészt a néprajzi irodalom alapján egészítette ki a névanyagot, másrészt egyéb helynevekből következtette ki, például Kőszeg nevéből a *Kő* hegységnevet, az *Erdőaljából* névből az *Erdőalja* tájnevet. Az eljárást azzal indokolta, hogy „a térképi ábrázolás megköveteli a közölt névanyag egységes sűrűségét” (61). Véleményünk szerint ez nem elégséges indok arra, hogy történeti tematikájú térképet adatokkal nem igazolható feliratokkal lássunk el. Az, hogy az ország teljes területét tájnevek fedik le, inkább gondolható a földrajztudományi tájrendszerek középkorra való visszavetítésének. Nincs olyan feltárt történeti körülmény, amely alapján a középkorra (akár névadatok híján is) a regionalitás kiterjedt gondolatát feltételezhetjük, annak identitásbeli, néprajzi, gazdasági stb., és ezekből fakadóan névtani következményeivel együtt. Nem tudhatjuk, milyen arányban vannak „kikövetkeztetett” nevek a térképeken. A hagyományos és az újonnan formált táj- és víznevek szétválasztása meghaladná eme írás kereteit. A Déli- és a Keleti-Kárpátok magashegyi részeinek elkülönítése tipikusan a modern földrajzi felosztásokra utal (ráadásul olyan ritkán lakott vidéken, ahol különösen fiktívnek vélhető egy részletező középkori tájrendszer); a KMTA. nevei is leginkább az újabb tájbeosztások elemeinek kissé átalakított, a középkorra visszavetített variánsainak tűnnek. E nevek csaknem kizárólag a *-havas* földrajzi köznévvél jöttek létre, a megkülönböztető előtagok pedig a korábbi térképi adatok értelmi (*Ruszka-havas* > *Orosz havasa*, *Szászvárosi-havasok* > *Város havasa*, *Csernahora* > *Fekete-havas* stb.) vagy hangalaki hasonlóságon alapuló (*Csernai-havasok* > *Cser-havas*, *Vulkán-hegység* > *Valkány-havas*, *Munții Lotrului* ~ *Lator-havas*, > *Lator havasa*, *Munții Căpățâni* ~ *Kapacina-hegység* > *Koponya-havas* stb.) adaptációjával. Ezek egyben arra is utalnak, hogy a tájnévrendszer alakításában az újabb kori térképi és geográfiai irodalom is szerepet játszott.

A tanulmány egyrészt felhasználja a nyelvtörténeti ismereteket a mai nyelvből kiveszett egyes régi táj- és víznevi földrajzi köznévi (*pilis*, *aszó*, *bágy*, *jó*, *ügy* stb.) vonatkozásában, másrészt átértelmezi (*galya*, 62) és teremt is ilyeneket (*ger[e]*, **hor*, 62–63); ezek aztán részt kapnak a „rekonstruálásban”. Így a *Hortó* a *Hortobágy*-nak a *-bágy* földrajzi köznévtől megszabadított része lett, és *Két jó köze* feliratot látunk a Hernád mellett. Feltételezett nevek is alapul szolgálhattak a „rekonstrukcióhoz”, Orsova mellett például az *Őrs hegye* nevet, Szőcsvására mellett pedig a *Szőcs* folyónevet találjuk. Az etimológiai tisztaságra törekvés itt sem számít fő erősségnek. Az idegen nevek könnyen magyarrá válnak, ha magyar földrajzi köznévet lehet bennük feltételezni: *Plies* > *Pilis*, *Cserna* > *Cser*, *Kozara* > *Koszorú*, *Pielach* > *Bél-ág*. A Zsil helyén *Szil*-t találunk. A határok külső oldalán ilyen tájneveket találunk: *Berénymező* (Brünn környéke), *Bükkös* és *Bikes* (a későbbi Bukovina tartomány). Amit ezekben az esetekben is erősen hiányolhatunk, az a tényleges adatokra való utalás bárhol a kötetben, illetve a kikövetkeztettség tipográfiai jelzése a tényként való feltüntetés helyett. A tájnevek az elektronikus verzióban nem, csak a nyomtatott kötetben jelennek meg.

A 14. és 15. századi térképlapokon feltűnő moldvai és havaselyi vármegyékről és nevük forrásáról szerencsés lett volna tájékoztatni az olvasót. Legalább annyit, hogy adat van rájuk, vagy következtetettek; mindenesetre meghökkenítő ott *Botos*, *Felzil*, *Hosszúmező*, *Német*, *Szőcs*, *Zsályás* stb. magyar vármegyenevekkel szembesülni.

6. Összegzés. A középkori Magyarország településtartományának megjelentetése nagyszerű ötleten alapul. A középkorban – nyom nélkül vagy csak településként – eltűnt helységek túlnyomó többségét azonosító adatbázis anyagának kartográfiailag szépen kidolgozott, megfelelően részle-

tes, a korabeli természetföldrajzi viszonyokat is – lényegében elfogadható módon – ábrázoló térképlapok még akkor is gazdag tudásanyagot közvetítettek volna az érdeklődő számára, ha a több mint fél évezredet átívelő periódus folyamatait nem is tudnák bemutatni. Nem ez történt. Mindent egybevetve, az atlasz sajnos kevés örömet szerez történészeknek, nyelvészeknek, a tudományos megközelítések érdekeltjeinek. Egy szép kivitelű, ám hibák sokaságával terhelt mű született, amely szemléletében részben elavult, részben olyan nézeteket tükröz, amelyek forrásokkal alá nem támaszthatók, sőt többször egyenesen cáfolhatók. Az impresszum szerint a kötetnek történész, nyelvtörténész lektora nem volt; nyilván nem tartották szükségesnek.

A középkori településnévanyagot illetően a szerzők a korai alakok korabeli kiejtésének tükrözését ígérik. A valóságban azt tapasztaljuk, hogy ez csak nyomokban valósul meg, viszont emögé bújva önkényesen megformált névalakok sokaságát jelenítették meg. Egyéb nevek – a belső és külső tájnevek rendszere, a Magyar Királyság határain kívüli helységek, a moldvai és havasalföldi vármegyék stb. neve – esetében sokszor maguk a jelölt objektumok is a fikció világába tartoznak a megadott korszakokban, nem csak az azokat jelölő, középkoriként érzékeltetett magyar megnevezések. A kiadvány legfőbb tanulsága, hogy ilyen volumenű munka csakis az érintett tudományterületek együttműködésében hozhat jó eredményt. A szerkesztőségi, ellenőrzési, lektorálási folyamat kikerülése alapjaiban kérdőjelezi meg a tudományos tartalmak közvetítésének hitelességét. Ennek viszont egyenes következménye, hogy az atlasz éppen arra nem alkalmas, amire eredetileg szánták: a középkori Magyar Királyság történeti földrajzának bemutatására. A kötet árnyoldalai összességében elnyomják a munka igen sok pozitív vonását.

Hivatkozott irodalom

- Arcanum 1. = *Arcanum – Térképek – Országterképek. Habsburg Birodalom (1806–1869) – második katonai felmérés.* <https://maps.arcanum.com/hu/browse/country/secondsurvey/> (2023. 10. 25.)
- Arcanum 2. = *Arcanum – Térképek – Országterképek. Habsburg Birodalom (1869–1887) – harmadik katonai felmérés.* <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey75000/> (2023. 10. 25.)
- Arcanum 3. = *Arcanum – Térképek – Kataszteri térképek.* <https://maps.arcanum.com/hu/browse/cadastral/> (2023. 10. 25.)
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár* 1–12. Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.
- IFJ. BARTA JÁNOS – BARTA GÁBOR 1993. III. Béla király jövedelmei. (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről). *Századok* 127: 413–449.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3., 5. MTA, Budapest. [Elektronikus hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarország-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/>]
- ENGEL PÁL 2020. *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről.* Megújított kiadás. ELKH BTK Történettudományi Intézet. <https://abtk.hu/hirek/1713-megujult-engel-pal-adatbazisa-a-kozepkori-magyarország-digitalis-atlasza> (2023. 10. 25.)
- FARAGÓ IMRE 2016. *Ber[.] Bere[.] Berény[.] avagy helynévadás a Kárpát-térségben.* Fríg Kiadó, Budapest.
- FARAGÓ IMRE 2017–2018. *Helynévrégészet* 1–2. Fríg Kiadó, Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN 2006. Az 1055. évi Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveinek eredetéről. *Névtani Értesítő* 28: 161–170.
- FEKETE NAGY ANTAL 1941. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 4. Trencsén vármegye. MTA, Budapest.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1982. *A Csepel-sziget helynevei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hnt. 1995. = *A Magyar Köztársaság helységnévtára*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KMTA. = *A középkori Magyarország településatlása*. Szerk. DR. KLINGHAMMER ISTVÁN (elnök) – FARAGÓ IMRE – LELKES GYÖRGY – DR. IRÁS KRISZTINA – MAGYARI MÁTYÁS – SZABÓ ENIKŐ – VARGA CSABA. Magyar Corvin-lánc Testület, Budapest, 2022.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Fejezetek az Alföld középkori történetéből*. Dél-alföldi Évszázadok 20. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.
- KUBINYI, ANDRÁS – LASZLOVSZKY, JÓZSEF 2008. Demographic Issues in Late Medieval Hungary. Population, Ethnic Groups, Economic Activity. In: LASZLOVSZKY, JÓZSEF – NAGY, BALÁZS – SZABÓ, PÉTER – VADAS, ANDRÁS eds., *The Economy of Medieval Hungary*. Brill, Leiden. 48–63.
- LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. 3. kiadás. Argumentum Kiadó – KSH Könyvtár, Budapest.
- MIKESY GÁBOR 2008. Új magyar exonimák. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 209–214.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX 2015. Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. *Történelmi Szemle* 57: 1–49.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX 2018. És ha mégis tudtak számolni? Avagy: hány katona kell az ország védelmére. In: KINCSES KATALIN MÁRIA szerk., *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest. 106–116.
- SZABÓ M. ATTILA 2003. *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. [Elektronikus hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ErdelyHelysegnevTar-erdely-bansag-es-partium-torteneti-es-kozigazgatasi-helysegnevtara-1/>]
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. A Tihanyi alapítólevél görög helynevei. *Magyar Nyelv* 106: 295–307, 385–396.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma, Bencés Kiadó.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2017. Földrajzi neveink eredetéről – másképpen. Gondolatok néhány közelmúltban megjelent kötet kapcsán. *Névtani Értesítő* 39: 183–190.

MIKESY GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0232-1396>

Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.

F. ROMHÁNYI BEATRIX

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1121-2933>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

GÁBOR MIKESY – BEATRIX F. ROMHÁNYI, “Renamed” Middle Ages. The book entitled A középkori Magyarország településatlása [Settlement Atlas of Medieval Hungary] or the 21st-century source of medieval places and names

This article examines the historical and linguistic-onomastic aspects of the book entitled *A középkori Magyarország településatlása* [Settlement Atlas of Medieval Hungary] (KMTA), large parts of which are freely accessible on the Internet. The motivation for the analysis is that the atlas deviates considerably from scientifically founded, generally accepted knowledge and the latest research results, both in terms of the visualized historical facts (processes) and the use of names. The authors point out the inadequacies

of the KMTA's data management and the historical perspective suggested by the maps, which is not sufficiently well-founded. A number of examples are used to show that the use of names in the KMTA does not correspond to the goal it has set itself (reconstruction of the medieval pronunciation of settlement names), whereas it contains an extremely high number of names that do not correspond to the sources.

Keywords: settlement names, place names, Settlement Atlas of Medieval Hungary, historical geography, maps, place name reconstruction and problems, Carpathian basin, Middle Ages, historical toponomastics